

АНОТАЦІЯ

Широких А. О. Психологічні чинники життєвого проектування в юнацькому віці. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 психологія. – Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне, 2020.

У дисертації вперше представлено концептуально-методичний підхід до проблеми життєвого проектування юнаків у контексті психології життєтворчості особистості, що полягає в конкретизації й обґрунтуванні теоретико-методологічних і методичних основ процесу реалізації життєвого проекту особистості юнацького віку; побудовано психологічний конструкт життєвого проектування, визначено його психологічні чинники (ціннісні орієнтації, самовизначення, активність, рефлексія) та чотири відносних виміри прояву: суб'єктний, потенційний, недостатньої зрілості та самоствердження; встановлено сенситивний період процесу життєвого проектування (юнацький вік).

На основі аналізу філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури уточнено сутність понять «життєвий проект», «життєве проектування в юнацькому віці», «смиложиттєвий пошук», «екзистенційна рефлексія» в межах психології становлення та життєтворчості особистості. Здійснено вивчення феномену життєвого проекту особистості в межах різних психологічних підходів, особливостей конструювання життєвого проекту особистості в період юнацького віку. Визначено послідовність етапів та структурні компоненти життєвого проектування у юнацькому віці, описано форми і методи психологічного супроводу оптимізації навичок життєвого проектування юнаків у системі професійної освіти.

Дістало подальшого розвитку уявлення про особливості особистісного й духовного зростання в юнацькому віці, розгортання процесу самоорганізації особистістю власної життєдіяльності; види та зміст конструювання професійної лінії життєвого проекту майбутніх фахівців у методичному забезпеченні освітнього процесу ВЗО.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що на основі змісту психологічного конструкту життєвого проектування розроблено діагностичний комплекс методик, визначено критерії оцінювання показників життєпроекування юнаків, розкрито основні характеристики їх відносних рівнів. Розроблено, апробовано та впроваджено програму психологічного супроводу життєвого проектування юнаків у системі професійної освіти, яка може бути застосована у практиці психосоціальної роботи з населенням, центрах творчості й соціальної роботи, професійній підготовці фахівців різних спеціальностей в умовах вищих закладів освіти.

Теоретичні та експериментальні матеріали дослідження можуть бути застосовані для розробки лекційних курсів, спецкурсів та семінарських занять, практикумів та спецпрактикумів із психології у вищих закладах освіти і можуть доповнити зміст навчальних дисциплін: «Психологія життєвого проектування», «Психологія студентства», «Вікові та психологічні особливості конструювання життєвого проекту». Матеріали дослідження також прислужаться соціальним працівникам, психологам, педагогам освітніх закладів I–IV рівнів акредитації, для слухачів закладів післядипломної освіти. Результати дослідження впроваджено у роботу зі студентами психолого-природничого факультету Рівненського державного гуманітарного університету.

Життєвий проект особистості як психологічний феномен розглянуто в контексті дослідження різноманітних психологічних проблем: системи послідовних життєвих виборів, проявів самоактуалізації й особистісної свободи, реалізації життєвого проекту у вимірах соціальної взаємодії, реалізації суб'єктом життєвого шляху, творчого здійснення свого індивідуального життя тощо.

У руслі концепції життєтворчості життєве проектування визначено як процес спрямування суб'єктом життєтворчої активності на проектування свого індивідуального життя шляхом самовизначення на підставі рефлексії та ціннісних орієнтацій. При цьому життєве проектування розглядається як складова, необхідна умова життєтворчості. Способом життєпроекування є побудова власного життєвого світу особистості, складовою якого є життєвий простір, а механізмом життєпроекування людини – життєвий вибір.

Системний опис життєпроекування особистості як цілісного об'єкта дозволив побудувати його психологічний конструкт та визначити провідні психологічні чинники: ціннісні орієнтації, самовизначення, активність, рефлексія; чотири відносних виміри прояву: суб'єктний, потенційний, недостатньої зрілості та самоствердження. Здійснений аналіз літературних джерел надав підстави окреслити послідовність етапів життєпроекування: побудова моделі життєвого проекту (самовизначення у різних модусах життєдіяльності), планування (життєві плани особистості у єдності життєвих стратегій і перспектив), реалізація життєвого проекту шляхом практичного самоперетворення й самотрансценденції (самоактуалізація й життєтворчість). На рівні структури, в ньому виокремлено такі компоненти: смисложиттєвий пошук, життєві цілі, життєві плани, життєві перспективи, життєві стратегії. Означені особливості структури, етапів та процесу побудови життєвого проекту зафіксовано на рівні побудови психологічної моделі життєвого проектування особистості.

Визначено, що юнацький вік є сензитивним періодом суб'єктного управління професійним саморозвитком та конструювання життя в умовах інтимно-особистісних дружніх і романтичних стосунків. Характерними ознаками юнацького віку є усвідомлення власної індивідуальності й поява саморефлексії, процесів самовизначення в особистісній, соціальній, професійній та інших сферах життя, розробка життєвих планів та прагнення до усвідомленої творчості свого майбутнього. Базисним механізмом екзистенційно-суб'єктного управління процесами життєвого проектування у юнацькому віці вважаємо екзистенційну рефлексію, що є механізмом розвитку смисложиттєвих утворень юнака та їх конкретизації в життєвих цілях і перспективах. Джерелом життєвої активності юнаків, яка актуалізує їх потребу в реалізації життєвого проекту виступає самодетермінація як спосіб конструювання особистісно-альтернативного проекту життя в юнацькому віці. Розгортання складових метапроекту особистості в життєвому просторі (життєвих цілей і планів) та часі (життєвій перспективі) забезпечують формування життєвої стратегії.

За даними експерименту констатовано наявність численних кореляційних зв'язків як між показниками всередині окремих методик, так і між показниками різних методик. У результаті факторного аналізу було виділено чотири фактори: сенсожиттєва активність, прогнозування життєвого рішення, ціннісна установка життєвої цілі, рефлексивність. Означені фактори емпірично підтвердили теоретичні побудови конструкту життєпроекування, відобразили особливості змісту діагностичного комплексу методик.

Результати експериментального дослідження дозволили визначити наступні особливості вибірки: високий рівень здатності до прогнозування та низький рівень здатності до прийняття життєвого вибору не продемонстрував жоден респондент; значення показників сенсожиттєвих орієнтацій особистості переважно знаходилися у зоні середніх та високих значень; домінуючою стратегією досягнення життєвих цілей для респондентів була пасивна стратегія; респонденти надавали перевагу егоцентричним ціннісним орієнтаціям; домінуючою стратегією прийняття життєвого рішення виступила стратегія «пильність».

Порівняння результатів працюючих юнаків та студентів юнацького віку надало підстави стверджувати про: вищий рівень рефлексивності та здатності до прийняття життєвих рішень працюючих юнаків; вищий рівень показників сенсожиттєвих орієнтацій та здатності до самодетермінації у студентів; працюючі юнаки надавали перевагу алоцентричним, а студенти – егоцентричним ціннісним орієнтаціям.

Отримані результати емпіричного дослідження засвідчили необхідність запровадження програми психологічного супроводу, мета якої полягала у створенні психологічних умов для оптимізації навичок життєвого проектування юнаків, що включало посилення здатності до прогнозування авторських життєвих рішень, використання конструктивної стратегії досягнення життєвих цілей, підвищення сенсожиттєвої активності, досягнення високого рівня рефлексивності. Програма супроводу передбачала використання різноманітних сучасних методів, серед яких – наративізація, казкотерапія, діалогічні бесіди,

каузометрія, презентації життєвих проєктів юнаків, інтерпретація проєктивних малюнків, аналітичний діалог.

З метою встановлення ефективності формувального впливу було проведене повторне діагностування респондентів, яке показало: збільшення показників сенсожиттєвих орієнтацій, підвищення здатності до прогнозування, зростання показника рефлексивності; збільшення відсотка студентів, які надали перевагу алоцентричним ціннісним орієнтаціям та стратегії «пильність» як найбільш успішній стратегії прийняття авторських життєвих рішень. Означену динаміку ми розглядаємо як підтвердження ефективності формувальної частини експерименту та гіпотез дослідження в цілому.

Ключові слова: життєве проєктування, юнацький вік, психологічні чинники, життєтворчість, ціннісні орієнтації, самовизначення, активність, рефлексія.

ANNOTATION

Shyrokych A.O. Psychological factors of life designing in adolescence. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for Doctor of Philosophy in Psychology (Ph.D.). Specialty 053 – Psychology. – Rivne State University of Humanities, Rivne, 2020.

In this dissertation, conceptually-methodological approach to a problem of life designing of adolescents is presented for the first time, in the context of a person's life-creativity psychology, regarding the specification and justification of theoretically-methodological and methodical bases of an adolescent's life project realization; the psychological construct of life designing has been developed, its psychological factors have been identified: values, self-determination, activity, reflection and four relative dimensions of manifestation: subjectival, potential, «not enough maturity» and self-affirmation; the sensitive period of life designing process has been established (adolescence).

The essence of such concepts as «life project», «life designing in adolescence», «life sense search», «existential reflection» were specified within psychology of

becoming and life creativity of a person, based on analysis of philosophical, sociological, psychological and pedagogical literature. The study of phenomenon of a person's life project within different psychological approaches was carried out, peculiarities of a person's life project construction in adolescence. The sequence of phases and structural components of life design in adolescence are outlined, the forms and methods of psychological accompaniment for optimization skills of adolescents' life designing in system of professional education were described.

Further there have been developed the personal and spiritual growth peculiarities in adolescence, as well as the process of a person's organization of their own life-activity; kinds and contents of professional life project construction of future specialists in the methodical providing of educational process in higher educational institutions.

The practical significance of the obtained results is that the diagnostic methodology complex was developed basing on the contents of psychological life designing construct, the criteria of life designing estimation rates in adolescence are identified, the basic characteristics their relative levels are explained. The program of psychological accompaniment of adolescents' life designing in the system of professional education was developed, tested and implemented, which can be applied in psycho-social practical work with citizens, in the centers of creativity and social work and professional preparation of specialists of different spheres in the context of higher educational institutions.

Theoretical and experimental materials of the study can be applied for the development of lectures in psychology, special courses and seminars, workshops and special workshops in higher educational institutions and they can complement contents of academic disciplines: «Psychology of Life Designing», «Psychology of students», «Age-Related and Psychological Peculiarities of Constructing Life Project». In addition, study materials can be useful for social workers, psychologists, instructors of educational institutions of I-IV levels of accreditation and for students of postgraduate educational institutions. The results of the study have been implemented in the studying process with psychology students and natural sciences faculty of Rivne State University of Humanities.

The life project of a person as a psychological phenomenon is considered in the context of research of various psychological problems: system of consistent life choices, manifestations of self-actualization and personal freedom, realization of life project in dimensions of social interaction, realization of life path, creative realization of individual life.

In the context of life creativity, life designing was defined as process of subject's direction of their creative life activity to design their life through self-determination basing on the reflection and values. Thus life designing is considered as a component, a necessary condition of life creation. The way of life projecting is the construction of one's own life world, a component of which is living space, and the mechanism of human life projecting is life choice.

The systemic description of life designing of a person as a holistic object allowed us to build its psychological construct and define the leading psychological factors: values, self-determination, activity, reflection; four relative dimensions of manifestations: subjectival, potential, 'not enough maturity' and self-affirmation. The analysis of literature allowed to outline the sequence of life design phases: creation of a life project model (self-determination in different moduses of life activity), planning (life plans of a person in unity of life strategies and perspectives), realization of life project through practical self-transformation and self-transcendence (self-actualization and life creativity). On the level of a structure, there are such components as life sense search, life goals, life plans, life perspectives, life strategies. These features of the structure, stages and process of building a life project are recorded at the level of building a psychological model of life design of the individual.

It was established that adolescence is a sensitive period of subjectival management of the professional self-development and life designing in the context of intimate-personal friendly and romantic relations. Characteristic features of adolescence are the awareness of their own individuality and the emergence of self-reflection, processes of self-determination in personal, social, professional and other spheres of life, development of life plans and the desire for conscious creativity of their future. The basic mechanism of existential and subjective management of life

design processes in adolescence is existential reflection, that is a mechanism of adolescent's sense-life formation and their specification in life goals and perspectives. The source of life activity of adolescents, which actualize their need in life project realization, is self-determination as a way of constructing personally-alternative life project in adolescence. The components' development of metaproject of a person in life space (life goals and plans) and time (life perspective) provide creation of life strategy.

According to the experiment data, the numerous correlations between both rates within particular methods and between rates within different methods were seen. As a result of factor analysis, the four factors (life-sense activity, prediction of life decision, value attitude of a life goal, reflexivity) were distinguished. The defined factors empirically confirmed theoretical construction of life design, and they reflected the peculiarities of diagnostic methodology complex contents.

The results of the experimental study identified the following features of the sample: no respondents showed a high level of predictability and a low level of ability to make life choices; values of rates of sense-life orientations of a person were mainly in the zone of middle and high values; the dominant strategy of life goals' achievement for respondents was passive strategy; the respondents preferred self-centered value orientations; the dominant strategy of life decision-making was «vigilance» strategy.

The comparison of the results of working adolescents and students in adolescence gave grounds to claim about: higher level of reflexivity and ability of life decision-making of adolescents, who work; higher levels of sense-life orientations and ability of self-determination within students; the adolescents, who work preferred allometric, and students – self-centered value orientations.

Received results of the empirical study has showed necessity to implement the psychological accompaniment program, the main goal of which was to supply psychological conditions for the optimization of adolescents' life designing skills, which would include strengthening of the ability to predict authorial life decisions, usage of constructive strategy for life goals achievement, increasement of sense-life activity, achievement of high level of reflexivity. The program of accompaniment

included usage of different modern methods such as narrativization, fairy tale therapy, dialogic conversations, causometry, adolescents' life projects presentations, interpretation of projective drawings, analytical dialogue.

In order to establish the effectiveness of the formative influence, another diagnosis was held and showed: an increase of rates of sense-life orientations, an increase of the ability to predict, an increase of the reflexivity rate; an increase of the percentage of the students, who preferred allocentric value orientations and «vigilance» strategies as the most successful strategy for making authorial life decisions. We consider these defined dynamics both as the confirmation of the effectiveness of the forming part of the experiment and the hypotheses of the study.

Key words: life designing, adolescence, psychological factors, life creativity, value orientations, self-determination, activity, reflection.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Широких А. О. Життєве проектування як психологічна категорія. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том ІХ. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія.* Київ-Ніжин, 2018. Вип. 11. С. 226–238.

2. Широких А. О. Самопізнання як передумова ефективності життєвого проектування юнаків. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ.* Рівне, 2018. Вип. 11. С. 183–188.

3. Широких А. О. Роль самоактуалізації в життєвому проектуванні особистості. *Науковий журнал «Психологія та соціальна робота».* Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2019. Вип. 1 (49). С. 143–158.

Статті у наукових виданнях інших держав

4. Широких А. О. Дослідження стратегій досягнення життєвих цілей юнаків. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest: Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, 2020. Issue 227, Vol. VIII (91). P. 46–48.

Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Широких А. О. Часові параметри життєвої організації діяльності особистості в умовах реалізації життєвого проекту. *Збірник тез доповідей I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дніпро, 12 квітня 2018 р.)*; ПУ «Вищий навчальний заклад «Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут «Бейт-Хана», Дніпропетровська академія музики ім. М. Глінки. Дніпро: Акцент ПП, 2018. С. 76–80.

6. Широких А. О. Здатність до прогнозування як чинник життєвого проектування особистості. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії: матеріали XXVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Переяслав-Хмельницький, 30 квітня 2020 р.)*. Переяслав-Хмельницький, 2020. С. 140–142. URL: http://conferences.neasmo.org.ua/uploads/conference/file/76/conference_30-30.4.2020.pdf (дата звернення: 07.05.20).

7. Широких А. О. Психологічний супровід життєвого проектування юнаків у системі професійної освіти. *Вектори психології – 2020: матеріали Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції (Харків, 24 квітня 2020 р.)*. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, факультет психології, 2020. С. 43–46. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/15792> (дата звернення: 15.05.20).

8. Широких А. О. Роль самоідентифікації у життєвому проектуванні особистості. *Альманах студентського наукового товариства «Актуальні питання психологічної науки»*: матеріали тез доповідей. Рівне: РДГУ, 2018. Вип. 12. С. 157–158.

9. Широких А. О. Психологія життєвого проектування: від ретроспективи до футурології. *Сучасні світові тенденції розвитку науки, технологій та*

інновацій: матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 28-29 червня 2019 р.). Ужгород: вид-тво «Молодий вчений», 2019. С. 109–111.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дослідження

10. Широких А. О. Рефлексія як чинник життєвого проектування особистості. *Науковий журнал «Молодий вчений». Секція «Психологічні науки»*. Херсон: вид-тво «Молодий вчений», 2018. Вип. № 8 (60). С. 60–64.

11. Широких А. О. Здібності особистості як чинник реалізації життєвого проекту. *Теорія і практика сучасної науки: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 15-16 травня 2019 р.). Київ: Міжнародний центр науки і досліджень, 2019. С. 21–22.